

فهرست اشعار روض الجنان

علی اکبر زمانی نژاد

استفاده از شعر در تفسیر و تصحیح آن

اولین تفسیر فارسی شیعی به نام روض الجنان را ابوالفتوح رازی در اوایل قرن ششم - پس از دویست سال سنت تفسیر نویسی فارسی - به جامعه اسلامی عرضه کرد و به جهت متن فارسی و محتوای آن یکی از ارزنده ترین آثار شیعی در سده ششم ق به حساب می آید.

به جهت کثرت استشهد به اشعار عربی در این تفسیر گفته شده که آن اندازه شواهد از اشعار عرب و امثال که برای بیان لغت و قواعد عربیت آورده، در هیچ یک از تفاسیر مانند کشاف و تفسیر طبری نیاورده اند.

به همین منظور است که تصحیح کتاب روض الجنان به طور عام و اشعار عربی و فارسی آن به طور خاص، حاصل تلاش عده ای از فرزندان و فرهیختگان در صد سال اخیر بوده و افراد خبره و دانشمندی در احیای اشعار روض الجنان دخیل بوده اند که از آن جمله اند علامه الهی قمشه ای، علامه شعرانی و دانشورانی همچون ملک الشعراء بهار، علامه قزوینی، دکتر جعفر یاحقی و دکتر محمد مهدی ناصح و ...

نسخه های خطی روض الجنان به جهت تصحیفات، اغلاط، کم و زیادی های بسیار آن هرگز قابل مقایسه با نسخه های چاپی آن نیست، کما این که نسخه های چاپی روض الجنان از چاپ ملک الشعراء بهار گرفته تا چاپ بنیاد پژوهش های آستان قدس رضوی به مرور زمان مصحح تر و متقن تر شده است.

به جهت اهمیت فواید لغوی و ترجمه اشعار علامه شعرانی

شاید بهتر بود تعلیقات علامه شعرانی در پاورقی چاپ بنیاد پژوهش ها جای می گرفت تا کتاب روض الجنان از اتقان و اهمیت ویژه ای برخوردار شود، ولی چنین نشد، اما خوشبختانه ترجمه اشعار روض الجنان با اقتباس از ترجمه علامه شعرانی در فهرس پایانی هر جلد به چاپ رسید.

با تفصیلی که ذکر شد مهمترین کار و زحمت در جهت احیای اشعار عربی روض الجنان صورت گرفته است و علامه شعرانی پس از اتمام تصحیح روض الجنان و در ابتدای کتاب ذخر طوبی، تصحیح اشعار روض الجنان را چنین وصف می کند: «سپاس خدای را که تصحیح و تحقیق این تفسیر به پایان آمد و آنچه در نیرو بود در اصلاح الفاظ و بیان معانی آن به کار بردیم، تصحیح اشعار و شواهد اعراب آن کاری بس دشوار بود. بحمدالله آسان به سر آمد و لغات فارسی که امروز غیر مأنوس است در ذیل صفحات تفسیر شد و ترجمه اشعار نیز ذکر گردید و آن همه تحریف و تصحیف که هر یک را به صورت عجیب نسخ کرده بود به هیأت اول بازگشت و گاه اییاتی که در این کتاب آمده است، با آن که در سایر دو اوین و کتب ملاحظه کردیم مخالف بود، اما هر دو معنا داشت، همان که در این کتاب بود آوردیم و اهل تتبع دانند اختلاف در روایت اشعار بسیار است»^۱.

ابوالفتوح رازی به جهت اهمیت استشهد و ضرورت اشعار در مقدمه کتاب روض الجنان می نویسد: «... خصوصاً

علم ادب و اطلاع بر ملاحن کلام عرب و علومى که منسوب باشد به علم ادب از: لغت و نحو و تصریف و علم نظم و معرف بلاغت و صنعت شعر، چه مدار این لغت بر این علوم است.^۲ ابوالفتوح رازی در کتاب تفسیر خود به بیش از پنج هزار بیت شعر استشهاد جسته، که در هیچ کتاب تفسیری نمی توان یافت که به این تعداد شعر استناد شده باشد.

ابتدا ملک الشعرا بهار نزدیک به دو سال برای تصحیح کتاب *روض الجنان* خصوصاً اشعار تفسیر *روض الجنان* - که در زمان مظفرالدین شاه به چاپ رسید - متحمل زحمت فراوانی شده، وی در چند بیتی دشواری تصحیح را گوشزد کرده است:

نسخه کاین نسخه استنساخ از آن شد بود

سر تا پا غلط بی عشوه سازی

بی غلط بی سقط کس در وی نجستی

نه کلام پارسی نه نظم تازی

از پی تصحیح او شهزاده بر من

لطف فرمود امتیاز سرفرازی

از قیاس و حدس صائب وز دواوین

روز و شب جستم طریق جاده سازی

اگرچه ظاهرآ تمام زحمات ملک الشعرا بهار مراعات نشد و کتاب بسیار مغلوط به طبع رسید و همه زحمات ایشان به هدر رفت.^۳

سپس علامه قزوینی در مورد اشعار *روض الجنان* می نویسد: «مؤلف تفسیر *روض الجنان* به رسم عموم تفاسیر ... برای بیان وجوه مختلفه استعمالات کلام عرب راجع به ... دائماً به شواهد عدیده کثیره از اشعار عرب استشهاد جسته است، به نحوی که تقریباً صفحه ای از صفحات این کتاب از این گونه اشعار خالی نیست و این اشعار عربی چون اولاً فوق العاده بسیار و بلکه لا تعد و لا تحصی است و ثانیاً آن که استشهاد بدانها ابتدائاً و مستقیماً از خود مؤلف نیست، بلکه اغلب آنها بلا واسطه یا مع الواسطه مأخوذ است، بدون شک از مؤلفات قدمای مفسرین یعنی مفسرین قرآن از لحاظ جنبه لفظی و ادبی آن از نحات و لغویین و علمای عربیت از قبیل ابو عبیده و ابو عبید و کسای و فرآء و اخفش و مبرد و ... زجاج و رمانی و ثعلب و ابن قتیبه و امثالهم که نتیجه زحمات ایشان و کتب متنوعه متکثره ایشان ...

اشتغال ما در این مقاله به بحث در موضوع آن اشعار عربی و به دست دادن نمونه ای از آنها یا اشاره به قائلین آنها یا هرگونه توضیحات دیگری در این باب به کلی از مقصد کنونی ما خارج و مطلقاً بی فایده خواهد بود، به خصوص که جمیع این اشعار عربی یا اغلب آنها در مأخذ دیگر که اغلب به دست است از قبیل

تفاسیر ... یا در معاجم کبار لغت مانند ... یا در کتب مخصوصه به شواهد از قبیل ... می توان به دست آورد ... ولی مؤلف کتاب علاوه بر اشعار عربی مزبوره گاه گاه گرچه در نهایت ندرت به پاره ای اشعار فارسی نیز به مناسبات مقام مثل جسته است و امر در این اشعار فارسی به کلی برعکس اشعار عربی سابق الذکر است، چه بدیهی است که مؤلف این اشعار را مانند اشعار عربی مشارالیه از سایر کتب تفاسیر مشهوره، که عموماً به زبان عربی بود، اقتباس نکرده، بلکه آنها را از محفوظات و مسموعات شخصی خود نقل کرده است و به این ملاحظه هم جنبه ابتکاری در آن محفوظ است و هم مخصوصاً به همین مناسبت که مؤلف آنها را از سایر کتب تفاسیر ... اخذ نکرده است. اغلب این اشعار [فارسی] را اکنون مطلقاً و اصلاً در هیچ مأخذ دیگری جز در همین تفسیر حاضر [روض الجنان] نشان و اثری از آن نمی توان یافت.^۴

علامه شعرانی در مقدمه جلد اول *روح الجنان* (ص ۲۴) درباره اشعار تفسیر ابوالفتوح می نویسد: «... در ادب و بیان و صرف و نحو و لغت و امثال آن غایت جهد به کار برده و منتهای تحقیق به عمل آورده است و هیچ جهت فروگذار نکرده؛ آن اندازه شواهد از اشعار عرب و امثال که برای بیان لغات و قواعد عربیت آورده، در هیچ یک از تفاسیر مانند کشاف و تفسیر طبری نیآورده اند».

همو در صفحه ۲۸ مقدمه *روح الجنان* نوشته: «محرر این سطور گوید نسخ خطی تفسیر ابوالفتوح بسیار نیست و خود این بنده نسخه ناقص خطی دارم، کتابت آن در حدود نهصد و آن هم مغلوط است و نسخه های چاپ شده آن نیز درست تصحیح نشده، خصوصاً اشعار عربی آن را ممسوخ باید گفت و ما آنچه توانستیم در تصحیح مضایقه نکردیم، گرچه وقت بسیار مصرف کرده و تتبع بسیار نمودیم، هر جا که مشتبه بود به مدارک اصل مراجعه کردم و اشعار را در مظان خود از کتب ادب و شواهد مانند دیوان حماسه ابوتمام و شرح خطیب تبریزی و اغانی ابوالفرج اصفهانی و ... و غیر ذلک که احصای آن در این جا فایده ندارد ... و ضمناً ترجمه اشعار را در ذیل صفحه نوشتیم به

۲. *روض الجنان*، ج ۱، ص ۲.

۳. برای اطلاع بیشتر ر. ک: شناخت نامه ابوالفتوح رازی، جلد سوم، شعر ملک الشعرا بهار.

۴. علامه قزوینی در خاتمه الطبع *روض الجنان* - چاپ پنج جلدی - شرح حال مفصلی از ابوالفتوح رازی به رشته تحریر درآورده و فصل مستقل و مشبعی درباره اشعار تفسیر ابوالفتوح نوشته است، برای اطلاع بیشتر ر. ک: شناخت نامه ابوالفتوح رازی، جلد اول، ص ۱۳ - ۳۲ (مقاله علامه قزوینی).

تلخیص نه لفظ به لفظ و گاهی فوایدی غیر ترجمه [ای] افزودیم و ...^۵.

نیز علامه شعرانی در پایان جلد سوم روح الجنان (ص ۴۹۶-۴۹۹) تذکر لازمی نوشته اند که بخش مهم آن مربوط به اشعار تفسیر ابوالفتوح است: «... چند تن از دوستان ... نامه هایی محبت آمیز نگاشته و از تصحیح و ترجمه ابیات و اعراب آن اظهار رضایت فرمودند و ... از جمله یکی از خوانندگان مرقوم داشته است که در ترجمه ابیات شواهد بهتر بود همه جا اول لغات غریب را تفسیر، آن گاه همه شعر را ترجمه می کردیم، چنان که در بعضی ابیات بدین طریق عمل شده است و من عذر خواستم که خواننده چون اهل فضل و ادب باشد از ترجمه معنا، لغات غریب را استنباط خواهد کرد ... دیگر از نکات لازم آن که گاهی ابیات شواهد و عبارات دیگر که در این تفسیر آمده است در کتب دیگر به صورت دیگر آمده و اختلاف در روایات اشعار بسیار است، آن را حمل بر تصحیف نباید کرد. در ترجمه اشعار به حفظ اصل معنا و سلاست الفاظ و روشنی مقصود بیشتر توجه داشتیم و چون با ترجمه تحت اللفظ مراعات این امور ممکن نیست از آن اجتناب ورزیده و حتی المقدور کوشیدیم مفاد هر کلمه عربی در عبارت فارسی گنجانیده شود و ...».

در مقدمه تفسیر روح الجنان (ص ۱۵)، چاپ بنیاد پژوهش (ها) درباره ویرایش متن تفسیر روح الجنان و ضبط احادیث و تصحیح اشعار چنین نوشته اند: «نکته بینی ها و دقت های کم مانند و کارگشای حجت الاسلام آقای محمدحسن خزاعی هم در ویرایش متن - به ویژه از لحاظ اعراب و ضبط احادیث و اشعار عربی - توفیق بی مانندی بود که خداوند بخشاینده بخشایشگر به ما ارزانی داشت».^۶

و نیز در صفحه ۶۶ مقدمه جلد اول روح الجنان درباره وجه مشترک چاپ های قبل آن می نویسند: «ملک الشعرا صبوری ... مرحوم شعرانی همچنان که خود در مقدمه یادآوری می کند (ج ۱، ص ۲۸) از تصحیح اشعار عربی مضایقه نکرده است؛ با همه این احوال و با وجود کوشش های ارجمند آن مرحومان، به دلیل آن که برای دستیابی و پیوند دستنویس های کهن و مربوط به عصر مؤلف کوشش در خور به عمل نیآورده و به بهانه کم و کاستی های نسخه ها از سوده های فراوان آن محروم مانده اند همه این چاپ ها حتی اشعار عربی چاپ شعرانی هم چندان منقح و مطمئن از کار در نیامده است».

همچنین نوشته اند: «پیدا کردن مآخذ اشعار عربی و فارسی و مقایسه آنها با ضبط دیوان های اصلی شاعران را وظیفه ای

خارج از کار تصحیح یافتیم که جای آن می تواند تعلیقاتی باشد که اگر عمر و دل و دماغی باقی بود به آینده موکول می شود. از دواین شاعران اگر به ندرت نامی در پاورقی ها آمده، جنبه کمک به تصحیح و درست خوانی داشته است».

در ضمن در صفحه هفتاد نیز آمده: «فهرست احادیث و امثال و اشعار عربی را بدون اعراب دادیم، جویندگان می توانند برای آگاهی از اعراب کامل به متن مراجعه کنند».

دکتر محمدجعفر یاحقی یکی از مصححان روح الجنان در مقاله ای با عنوان «طبری و ابوالفتوح» که در کتاب یادنامه طبری (ص ۳۱۹-۳۳۳) به طبع رسیده درباره اشعار تفسیر ابوالفتوح می نویسد: «... برای مثال در هر یک از مجلدات تفسیر ابوالفتوح صدها بیت شعر عربی برای تأکید در وجهی از وجهی هم دشواری متقدم و صاحب نام به استشهاد آمده و از جهتی هم دشواری بزرگی پیش پای مصححان گذاشته است. پیدا کردن این شواهد در منابع دیگر و به ویژه در دیوان های مضبوط و منقحی که احتمالاً از برخی از آن شاعران به دست ما رسیده و مقایسه ضبطهای آنها با یکدیگر و سرانجام تشخیص ضبط اصح و اصلی، بخشی از کاری است که در این مسیر باید صورت پذیرد».^۸

نیز جناب آقای اصغر ارشاد سرابی نیز مقاله ای تحت عنوان «بیتی باز یافته از رودکی در خلال تفسیر ابوالفتوح رازی» در سال ۱۳۷۰ ش در مجله مشکوة (ش ۳۱، ص ۱۴۶-۱۵۳) به طبع رساند.^۹ همین قطعه رودکی در کتاب سفینه فرخ، تألیف محمود فرخ (ج ۲، ص ۳۱۲، سال ۱۳۴۶) از تفسیر ابوالفتوح رازی نقل شده است.

بهاء الدین خرمشاهی در کتاب قرآن پژوهی، ص ۱۸۹ به بعضی از اختصاصات تفسیر ابوالفتوح پرداخته است و اوکین اختصاص روح الجنان را شواهد شعری دانسته است: «شواهد شعری اعم از فارسی و عربی در آن بسیار است ... شادروان آیت الله شعرانی بر آن است که شواهد شعری این

۵. برای اطلاع بیشتر از مطالب علامه شعرانی رجوع کنید به مقدمه نور علی نور: تعلیقات علامه شعرانی بر تفسیر روح الجنان.

۶. ناگفته نماند که ضبط اشعار در متن بیست جلد تفسیر روح الجنان صورت گرفته است و در فهرست اشعار که در آخر هر جلد به چاپ رسیده هیچ اعرابی ندارد و از حیث صحت ضبط و ثبت کلمات نیز فهرس آخر کتاب با متن تفسیر بعضاً متفاوت بود، به این نحو که گاهی در متن تفسیر غلط ثبت شده و لکن در پایان کتاب صحیح آن آمده و بالعکس.

۷. به نقل از مجله مشکوة، ش ۲۸، سال ۱۳۶۹، ص ۱۶-۲۵.

۸. برای اطلاع بیشتر ر. ک: شناخت نامه ابوالفتوح رازی، جلد اول، مقاله طبری و ابوالفتوح رازی.

۹. برای اطلاع بیشتر ر. ک: شناخت نامه ابوالفتوح رازی، جلد اول.

تصحیح و استفاده از اشعار عربی رخ داده است که احتیاج به فرصت دیگر دارد و در این جا فقط به چند نمونه از اشتباهات ترجمه و تصحیح اشاره می شود:

۱. درج ۱۱، ص ۴۴۰ این عبارات چنین ترجمه شده است:

الکریم بن الکریم بن الکریم
یوسف بن یعقوب بن اسحاق ابراهیم
بخشنده فرزند بخشنده فرزند بخشنده

یوسف بن یعقوب بن اسحاق بن ابراهیم است همان طور که ملاحظه می کنید روایت و افراد یک حدیث، شعر تلقی شده سپس ترجمه شده است.

۲. درج ۱۱، ص ۴۳۹ یک ضرب المثل و اصطلاح، جزو اشعار ترجمه شده است:

شکوی الجریح إلى الغربان والرّخم، شکوة مجروح به کلاغ و کرکس.

۳. درج ۱، ص ۳۹۵ دو بیت این گونه ترجمه شده است:

وأعور من نيهان أمّا نهاره
فأعمى و أمّا ليله فبصر

اعوری از قبیله نیهان، روزها کور است و شب ها بینا.

حارث قد فرّج عني غمّي
فأعمى و أمّا ليله فبصير

ابی حارث اندوه از من برطرف شد، کور بود، اما شبش بیناست.

همان طور که ملاحظه می کنید مصرع دوم بیت اول در بیت دوم تکرار شده است و در ترجمه هم دقت نشده که این جملات چه معنایی دارد، لذا ترجمه بی معنا و بی ربط درآمده است و صحیح بیت دوم چنین صحیح است:

حارث قد فرّج عني غمّي
فنام ليلي و تجلّى همّي

و ترجمه آن چنین است: ای حارث اندوه از من برطرف کردی، پس شب خواب بودم و غم من برطرف شد.

۴. درج ۳، ص ۵۰۹ آمده:

و يتحف بالثقیل کلّ سائل
وإن لم يكن في الناس خلاّ مؤاصلا

هر سائل و درخواست کننده ای را بوسه تحفه نماید، اگر چه در میان مردم دوستی و آمیزشی نداشته باشد.

و حال آن که «بالتقیل» غلط است و «بالتقیل» صحیح است

تفسیر از تفسیر طبری و کشف زمخسری هم بیشتر است»^{۱۰}. آنچه که گفته شد تمام مطالب و نقل قول هایی بود که در مورد ضرورت استفاده شعر در تفسیر و نیز تصحیح اشعار تفسیر روض الجنان و اهمیت و منحصر به فرد بودن روض الجنان از حیث استشهاد به اشعار و این که بزرگانی چون شعرانی در تصحیح اشعار روض الجنان چه زحمت هایی را متحمل شده اند، گفته شده است.

درباره ترجمه اشعار روض الجنان

در کتاب تفسیر روض الجنان به بیش از پنج هزار بیت از اشعار عربی و بعضاً فارسی استناد شده که تصحیح این همه شعر کاری بس بسیار دشوارتر از متن تفسیر بوده است، کما این که ترجمه اشعار عربی تفسیر روض الجنان از تصحیح اشعار مشکل تر و طاقت فرساتر بوده و علاوه ذوالنون مرحوم میرزا ابوالحسن شعرانی (۱۳۲۰ - ۱۳۹۳ق) به خوبی از عهده آن برآمد که با مراجعه به تفسیر روح الجنان و روح الجنان (همان روض الجنان) مشخص می شود.

بعد از علاوه شعرانی چند تن از دانشوران بنیاد پژوهش های اسلامی نیز در تکمیل ترجمه اشعار عربی روض الجنان همت ورزیده اند و با اقتباس از ترجمه اشعار علاوه شعرانی به ترجمه اشعار عربی پرداخته اند که سعی شان مشکور باد. در ابتدا و انتهای اکثر مجلدات فهرست اشعار عربی از جناب آقای عباس هوتکانی تشکر و قدردانی شده است: «ترجمه اشعار را همکار پژوهشگر ما آقای عباسی هوتکانی با استفاده از چاپ مرحوم شعرانی فراهم آورده اند» یا نوشته اند که «در ترجمه اشعار از چاپ مرحوم شعرانی سود برده ایم» و بعضاً مثل جلد چهارده روض الجنان (ص ۴۵۵) جهت ترجمه اشعار از آقای دکتر رضا اشرف زاده دیگر همکار بنیاد پژوهش ها تشکر شده است و نیز در جلد هژده روض الجنان (ص ۳۸۶) نوشته شده: «ترجمه این اشعار را همکار ما حجت الاسلام خزاعی با استفاده از چاپ شعرانی بر عهده داشته اند». همان طور که ملاحظه شد ترجمه اشعار عربی اکثر مجلدات تفسیر روض الجنان را آقای عباس هوتکانی با استفاده از ترجمه علاوه شعرانی فراهم آورده و در ذیل هر بیت عربی ترجمه های اشعار به ثبت رسیده است.

پس مبنای ترجمه اشعار کتاب روض الجنان، چاپ بنیاد پژوهش های اسلامی، اقتباس و برگرفته شده از ترجمه علاوه شعرانی بوده است و مترجمان و مصححان زحمت فراوان را متحمل شده اند، اگر چه اشتباهات فاحشی نیز در ترجمه و

و ترجمه آن می شود: هر که از او چیزی بخواهد تحفه سنگین می دهد، اگر چه دوست آمیزنده ای نباشد.

۵. موارد فراوانی از اشعار وجود دارد که در متن تفسیر روض الجنان چاپ بنیاد پژوهش ها وجود دارد، ولی در فهرست آخر مجلدات بیست گانه نیامده است که تمام این موارد در این فهرست افزوده و استندراک شده است.

۶. موارد فراوانی از کلمات و جمله های اشعار در چاپ علاقه شعرانی درست ثبت و ضبط و تصحیح شده است، ولیکن در چاپ بنیاد پژوهش ها به جهت اعتماد بر نسخه خطی، غلط ثبت شده که در این فهرست با اعتماد بر تصحیح علاقه شعرانی به ثبت رسیده است.

۷. موارد بسیاری در ترجمه دیده می شود که می خواسته اند که با تغییر کلمه یا کلمه هایی همان ترجمه شعرانی باشد، که این امر باعث غلط یا بد معنا شدن ترجمه شده است یعنی اگر خود محققان بنیاد پژوهش ها از ابتدا همان بیت را ترجمه می کردند به مراتب بهتر از این بود که در ترجمه شعرانی دخل و تصرف کنند.

۸. مواردی دیده شد که در فهرست آخر مجلدات بیست گانه روض الجنان اشعاری آمده بود ولیکن شماره صفحه آن در ذیلش ثبت نشده بود یا آن که شماره های صفحه ای که داده شده بود غلط بود و ... که تمام این موارد در این فهرست اشعار اصلاح شد.

تذکرات

جهت استفاده از فهرست اشعار تذکراتی چند لازم است:

۱. تنظیم فهرست اشعار عربی برای سهولت امر مراجعه و بر مبنای حرف آخر بیت، بدون در نظر گرفتن حرف قافیه یا روی واقعی تهیه شده است.

۲. اگر که شعری از اشعار عربی در بیش از یک جلد تکرار شده باشد - که بعضاً یک بیت در بیش از ۷-۸ جلد از مجلدات روض الجنان تکرار شده بود - بیتی که از همه کامل تر و صحیح تر و ترجمه ای گویا و زیباتر داشت در همان مجلد باقی گذاشتیم و مجلدات دیگر را به آن اضافه کردیم، بدین نحو که اگر بیتی از جلد هفتم انتخاب کردیم و در مجلدات قبل از آن تکرار شده بود، در پاورقی اوّل مجلدات قبل از جلد هفت را ثبت کردیم، سپس اگر در مجلدات بعد از آن هم تکرار شده بود، آن موارد را نیز بعد از جلد هفتم اضافه کردیم.

۳. در موارد بسیاری اشعار تنها در یک کلمه یا یک حرف با هم فرق داشتند، که به جهت حفظ امانت نسخه بدل ها، آن موارد را در داخل پرانتز جلوی همان کلمه ای که نسخه بدل آن

بود اضافه کردیم مثلاً فإِنْ لَئِنْ) به این معنا که «لئن» نسخه بدل «فإن» است و ...

۴. حروفچینی و تایپ ابتدایی فهرست اشعار از روی فهرست اشعار مجلدات بیست گانه چاپ بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی - که در آخر هر جلد آمده بود - انجام گرفت.

در پایان لازم است از تمام افرادی که در به ثمر رسیدن این فهرست مشوق یا همکار بوده اند تشکر کنم که از آن جمله اند:

حجت الاسلام والمسلمین سید محمد باقر میرنعمتی (موسوی) که با مراجعه به روض الجنان چاپ علاقه شعرانی و چاپ بنیاد پژوهش ها و دیگر چاپ ها جهت تقویم النص و ویرایش اشعار عربی و ضبط اعراب و تشخیص صحیح از غیر صحیح نسخه بدل ها و انتخاب ترجمه آنها و انجام مقابله و نمونه خوانی همکار و مددکار حقیر بوده است.

حجت الاسلام والمسلمین مهریزی دبیر علمی کنگره ابوالفتوح رازی و حجت الاسلام والمسلمین الهی خراسانی مدیر عامل بنیاد پژوهش های آستان قدس رضوی که به جهت سرعت در انجام فهراس تفسیر روض الجنان، بخش فهرست اشعار روض الجنان را به حقیر و دیگر همکاران در قم سپردند.

مصححان تفسیر روض الجنان آقایان دکتر محمدجعفر یاحقی و دکتر محمد مهدی ناصح که سهمی به مراتب بیشتر از هر کس در احیای کتاب به خصوص اشعار داشته اند.

حجت الاسلام والمسلمین خزاعی و جناب آقایان عباس هوتکانی و دکتر رضا اشرف زاده، که ویرایش و ترجمه اشعار عربی چاپ بنیاد پژوهش ها را به عهده داشته اند، اگر چه از ترجمه علاقه شعرانی بهره گرفته اند.

جناب آقای اصغر ارشاد سرابی از همکاران بنیاد پژوهش های آستان قدس رضوی که با پیشنهادها و یادداشت ها و راهنمایی خود، جهت تکمیل فهرست اشعار به حقیر کمک کردند.

جناب آقای ابوالقاسم آرزومندی که ویرایش و یکدست سازی ترجمه های اشعار را به عهده داشته است.

جناب آقای عباس هفتانی که با چندین بار حروفچینی متن اشعار عربی و ترجمه اشعار و ضبط اعراب کلمات و با دقتی مثال زدنی توانسته اند کمک شایانی به فهرست اشعار روض الجنان کنند.

